

Krysiak S., 2009. *Ekologiczne aspekty przemian krajobrazów wiejskich Polski środkowej na obszarach występowania osadnictwa turystycznego. Problemy Ekologii Krajobrazu, T. XXV. 19-26.*

Ekologiczne aspekty przemian krajobrazów wiejskich Polski środkowej na obszarach występowania osadnictwa turystycznego

The ecological aspects of a rural landscapes changes in Central Poland
on areas of a tourist settlements

Stanisław Krysiak

Katedra Geografii Fizycznej, Uniwersytet Łódzki
ul. G. Narutowicza 88, 90-139 Łódź, Polska, e-mail: krysiak@uni.lodz.pl

---

Abstract. The rural landscape's changes resulting from the development of the recreational use, especially emphasized on a areas of low biotic productivity. To such areas, mainly belong a river valleys bottoms with an accompanying overflood terraces plainland, a fluvioglacial plainland and areas composed with an aeolian sands. The decline of an agricultural functions is chiefly emphasized with a large participation of follows and increasing of woodiness. Follows became an important component of ecological base, increasing degree of a naturalness on the highly developed recreational areas. The extensive areas topped with a large cover of a dry grass and the first stage of the secondary plant succession of a riverine forest are found on the river valleys bottoms where a pasturage and a mowing was desisted. The strengthening of the river valleys as a main ecological axis is noticeable.

An excessive development of the congested settlement located in an exagricultural and woodland areas caused a disadvantageous barriers in landscape. What is more, it is also a cause of a devastation a low resistance habitat.

Słowa kluczowe: zmiany użytkowania ziemi, krajobrazy wiejskie, osadnictwo turystyczne, ekologiczne aspekty przemian krajobrazów

Key words: land-use changes, rural landscapes, tourist settlement, ecological aspects of landscapes changes

Wprowadzenie

Ostatnie dziesięciolecie zapisały się znacznymi przemianami w strukturze użytkowania krajobrazów wiejskich. Jedną z przyczyn tych przemian stało się zainteresowanie społeczeństwa terenami wiejskimi jako przestrzenią rekreacyjną, czego materialnym wyrazem stały się różnorodne formy skupionego lub rozproszonego budownictwa letniskowego. Jak zauważa M. Drzewiecki (1992) wśród powodów zainteresowania wiejską przestrzenią rekreacyjną wymienić należy rozwój urbanizacji, „odrywanie się” od przyrody, technicyzację życia, dehumanizację otoczenia, których skutkiem stał się wzrost zapotrzebowania na wypoczynek w środowisku o przewadze form przyrodniczych. Skutkiem wspomnianych procesów są przekształcenia funkcjonalne osadnictwa wiejskiego, wyrażające się zastępowaniem tradycyjnej działalności rolniczej przez funkcję wypoczynkową. W opinii S. Liszewskiego (1987, 1991) zmiany te są następstwem przemian społecznych związanych ze zwiększaniem się czasu wolnego, ze wzrastającymi możliwościami

materialnymi społeczeństwa, z gwałtownym wzrostem potrzeb rekreacyjnych i wypoczynkowych człowieka, szczególnie silnie artykułowanych w środowiskach wielkomiejskich. Potrzeba wypoczynku poza miejscem stałego zamieszkania realizowana jest przede wszystkim w strefach podmiejskich dużych aglomeracji oraz na terenach atrakcyjnych pod względem przyrodniczym, gdzie natężenie przemian osadnictwa wiejskiego można określić mianem kolonizacji turystycznej, przyjmującej miejscami rozmiary urbanizacji turystycznej (Liszewski 1991, Dziegieć 1995). Kolonizacja turystyczna według S. Liszewskiego (1975) to proces trwałego zajmowania i zagospodarowywania przez obiekty turystyczne nowych ziem, które zmieniają ich użytkowanie. A Matczak (1995) pojęcie kolonizacji turystycznej utożsamia z dwoma procesami – z okresowym zasiedlaniem przez obcych przybyszów terenów podmiejskich w celach turystyczno-wypoczynkowych oraz podejmowaniem inwestycji turystyczno-wypoczynkowych na podstawie kapitału zewnętrznego, napływającego wraz z kolonizatorami. Urbanizacja turystyczna w ujęciu E. Dziegieć (1995), to złożony, kilkufazowy proces prowadzący do funkcjonalnego przekształcenia zajmowanych terenów wiejskich. Realizowana jest ona w płaszczyźnie ekonomicznej, przestrzenno-fizjonomicznej, demograficzno-zawodowej i kulturowej. W opinii S. Liszewskiego (1987) proces urbanizacji turystycznej jest najbardziej zaawansowaną fazą rozwoju osadnictwa letniskowego, wiążąca się „z przenoszeniem się na stałe mieszkańców miast na uprzednio skolonizowane turystycznie obszary wiejskie”.

Procesy przemian przestrzeni wiejskiej i urbanizacji turystycznej w regionie Polski środkowej były przedmiotem wielu publikacji geografów reprezentujących łódzki ośrodek naukowy. Wśród nich wymienić należy opracowania o zakresie regionalnym np. S. Liszewskiego (1987) o rozwoju osadnictwa wypoczynkowego w okolicach Łodzi, R. Wilusia (1997) dotyczące rozwoju funkcji turystycznej w dolinie rzeki Warty na odcinku od Działoszyna do Uniejowa, J. Wojciechowskiej (1998) o kolonizacji turystycznej terenów nadpilicznych, B. Włodarczyka (1999, 2009) o przemianach form aktywności turystycznej w północnej części krawędzi Wyżyny Łódzkiej, R. Szkupa (2003) o kształtowaniu przestrzeni turystyczno-wypoczynkowej w zachodnim sektorze strefy podmiejskiej Łodzi, a także szczegółowe studia wybranych miejscowości letniskowych – Kolumny i Grotnik (Matczak 1987, 1991), Miasta-Ogrodu Sokolniki (Makowska-Iskierka 2004). W wymienionych pracach na plan pierwszy wysuwają się przede wszystkim zagadnienia dotyczące etapów ekspansji osadnictwa rekreacyjnego, typologii rejonów turystycznych, form kolonizacji turystycznej, zagospodarowania turystycznego, przemian morfologii i fizjonomii osiedli wypoczynkowych, wyznaczania faz składających się na cykl życia obszaru turystycznego.

Wątkiem tematycznym, który w dotychczasowych publikacjach nie doczekał się szerszego rozwinięcia są zagadnienia odnoszące się do przyrodniczych uwarunkowań lokalizacji osadnictwa rekreacyjnego na obszarze Polski środkowej. Środowisko przyrodnicze jako tło osadnictwa turystycznego bywa pomijane, bądź przedstawiane jest w sposób marginalny. W niektórych pracach zamieszczone są informacje o charakterze monograficznym, przybliżającym czytelnikowi ogólny zarys warunków geograficzno-przyrodniczych lub wybranych składników środowiska opisywanego obszaru (np. Wojciechowska 1998, Włodarczyk 1999, Szkup 2003). W szerszym zakresie dane o zróżnicowaniu środowiska przyrodniczego zostały wykorzystane w ocenie atrakcyjności rekreacyjnej strefy podmiejskiej Łodzi (Matczak 1986), gdzie w polu podstawowym oceny o powierzchni 1km² analizowano wysokości względne, długości linii brzegowej lasu, długości linii brzegowej zbiorników wodnych oraz długości cieków, uwzględniając stan ich jakości. Sieć kwadratów o powierzchni 1km² była również podstawą oceny atrakcyjności walorów turystycznych doliny Warty (Wiluś 1997), w której analizowano urozmaicenie rzeźby terenu, obecność zbiorników wodnych, lesistość wraz z obecnością najkorzystniejszych dla rekreacji typów siedliskowych lasu, a także wody powierzchniowe z uwzględnieniem klas czystości.

Badania terenowe związane z rejestracją współczesnych przemian użytkowania ziemi, prowadzone od kilkunastu lat przez autora na obszarze Polski środkowej, wskazują na istotną rolę osadnictwa rekreacyjnego w przekształcaniach fizjonomicznych, strukturalnych i funkcjonalnych krajobrazów wiejskich (Krysiak 1998, 1999, 2000, 2006a, 2006b, 2006c, 2008, 2009). Lokalizacja zabudowy letniskowej, reprezentowanej przez ośrodki wypoczynku zbiorowego, działki letniskowe, osiedla „drugich domów” wykazuje szereg prawidłowości, zasługujących na szersze przedstawienie. Rozwijająca się kolonizacja turystyczna, osiągająca często rozmiary urbanizacji turystycznej, coraz częściej staje się przyczyną negatywnych oddziaływań na środowisko przyrodnicze.

Z tego powodu celowe wydaje się szersze odniesienie do zagadnień lokalizacji osiedli letniskowych, do ekologicznych aspektów przemian krajobrazów wiejskich pod wpływem osadnictwa turystycznego. W tym kontekście nieodzowne jest także przeprowadzenie identyfikacji konfliktów człowiek-środowisko przyrodnicze na terenach realizacji różnorodnych form aktywności turystycznej.

Przyrodnicze tło typowych lokalizacji zabudowy letniskowej

W analizie zagadnień związanych z użytkowaniem rekreacyjnym, jego uwarunkowaniami przyrodniczymi i oddziaływaniem na środowisko, przydatne są koncepcje wywodzące się z dorobku ekologii krajobrazu, a w szczególności takie pojęcia jak geokompleks, typ krajobrazu naturalnego, potencjał środowiska przyrodniczego (Richling, Solon 2002).

Obserwacje terenowe zmian w krajobrazie wiejskim Polski środkowej na terenach rozwoju funkcji rekreacyjnych, pozwalają dostrzec związek pomiędzy natężeniem rejestrowanych przemian a potencjałem siedliskowym środowiska przyrodniczego. Potencjał w znaczeniu ogólnym definiowany jako zasób możliwości, w odniesieniu do krajobrazu utożsamiany jest z wszelkimi mierzalnymi zasobami środowiska przyrodniczego oraz jego wartościami niemierzalnymi. Wynikający z określonego zestawu geokomponentów potencjał ogólny jednostki przestrzennej stwarza naturalne predyspozycje do określonych form zagospodarowania. W analizie współczesnych przekształceń krajobrazów wiejskich użyteczne jest ujęcie potencjału krajobrazowego przedstawione przez M. Przewoźniaka (1991), który w odniesieniu do badanych obszarów sugeruje potrzebę rozpoznania potencjału samoregulacyjno-odpornościowego, potencjału zasobowo-użytkowego oraz potencjału percepcyjno-behawioralnego.

Prawidłowością obserwowaną na obszarach wiejskich w regionie Polski środkowej są przeciwstawne kierunki procesów restrukturyzacyjnych w zależności od walorów użytkowych rolniczej przestrzeni produkcyjnej (Krysiak 2006c).

Przyrodnicze jednostki przestrzenne, jak na przykład geokompleksy lub typy krajobrazów naturalnych, charakteryzujące się wysokim potencjałem produktywności biotycznej są terenami intensywnego użytkowania rolniczego, na ogół wolnymi od zabudowy letniskowej (Krysiak 1998, 1999, 2006a). Na obszarze Polski środkowej terenami takimi są geokompleksy zbudowane z warciańskich i odrzańskich glin zwałowych, zazwyczaj powleczone pyłowymi pokrywami peryglacialnymi oraz powierzchnie zbudowane z lessopodobnych serii pyłowych podścielonych glinami zwałowymi. Wymienione typy geokompleksów pod względem budowy i walorów użytkowych odpowiadają równinnym i falistym peryglacialnym krajobrazom nizin w ujęciu A. Richlinga (2005). Rolnicza przydatność gliniastych wysoczyzn morenowych odpowiada zazwyczaj kompleksowi pszennemu dobremu (2), pszennemu wadliwemu (3) oraz żytniemu bardzo dobremu (4). Przekształcenia opisywanych obszarów wyrażają się przede wszystkim w procesie scalania gruntów, dzięki któremu uproszczeniu ulega szachownica pól. Dominacja użytkowania rolniczego, ujednocenie struktury upraw, postępujące zmniejszanie gęstości miedz, niewielki udział lasów i zadrzewień śródpolnych sprawia, że zmniejsza się potencjał samoregulacyjno-odpornościowy nizinnych krajobrazów peryglacialnych. Równinna rzeźba w połączeniu z dominacją gruntów ornych przesądza o monotonnej fizjonomii, a tym samym o niewielkiej atrakcyjności turystycznej. Współwystępujący z intensywną produkcją roślinną przemysłowy chów trzody chlewnej niejednokrotnie jest przyczyną dokuczliwej uciążliwości zapachowej wyczuwalnej na znacznych obszarach. Brak zainteresowania tymi krajobrazami jako terenami lokalizacji zabudowy rekreacyjnej wynika również z ograniczeń natury prawnej. *Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych* (Dz.U.95.16.78 z dnia 22 lutego 1995 r.) ogranicza możliwość wykorzystania wartościowych gruntów rolnych na cele nierolnicze. W regionie Polski środkowej wśród nielicznych przykładów miejscowości, w których osiedla letniskowe są częściowo lub całkowicie położone w granicach zasięgu występowania glin zwałowych wymienić m.in. należy: Antoniew, Krzywiec, Przyrownicę, Wolę Czarnyską, Prusinowice, Brudnów – położone w zachodniej części strefy podmiejskiej Łodzi, a także Zagórki, Kolonię Brodnię i Brodnię, znajdujące się na wysokiej skarpie w sąsiedztwie Zbiornika Jeziorsko na Warcie.

Przeciwstawne kierunki przekształceń restrukturyzacyjnych niż na terenach wysoczyzn gliniastych, zaznaczają się na obszarach o niewielkiej produktywności biotycznej, gdzie potencjał siedliskowy

nie zapewnia warunków do efektywnego gospodarowania rolniczego. W Polsce środkowej do obszarów takich należą przede wszystkim piaszczyste i żwirowe równiny wodnolodowcowe i lodowcowe, tereny zbudowane z piasków eolicznych wydmy i pokryw tarczowych. Nadmierna przepuszczalność występujących tutaj gleb piaskowych różnej genezy (bielicowych, rdzawych, brunatnych kwaśnych) wpływa na okresowe, głębokie niedobory wodne, przesądzające o wielkości uzyskiwanych plonów. Rolnicza przydatność gruntów ornyczych znajdujących się w granicach opisywanych geokompleksów odpowiada najczęściej kompleksowi żytniemu słabemu (6) oraz żytniemu bardzo słabemu (7). Niewielkiej przydatności rolniczej tych terenów towarzyszy zazwyczaj znaczny potencjał percepcyjno-behawioralny, wyrażający się w urozmaiconej rzeźbie, dużej lesistości, licznie występujących odłogach, w mozaikowości użytkowania ziemi. Oprócz atrakcyjności wizualnej tych krajobrazów ważne są także walory zdrowotne związane z obecnością lasów reprezentujących na ogół typ siedliskowy boru suchego (Bs), boru świeżego (Bśw) i boru mieszanego świeżego (BMśw). Powyższe walory środowiska przyrodniczego sprawiają, że krajobrazy o rodowodzie eolicznym i fluwio-glacialnym są miejscami chętnie wybieranymi przez osadnictwo letniskowe.

W regionie łódzkim przykładami miejscowości, w których występują różnorodne formy osadnictwa rekreacyjnego na terenach zbudowanych z piaszczysto-żwirowych utworów wodnolodowcowych są m.in.: Sokolniki-Las, Grotniki, Kolumna, Kębliny, Przatów, Wilamów, Hipolitów, Elodia, Ludowinka, Chorzyszów, Pelagia, Dobków, Leśnica, Wodzierady, Włodzimierz, Magdalenów, Józefów, Nowy Świat, Kwiatkowie, Wrząca, Jerwonice, Zofiówka, Mauryców, Charbice Dolne, Madaje Nowe, Orzechów, Kontrewers, Zagrodniki, Kazimierz, Stanisławów, Bełdów, Żabiczki, Babice, Sobień, Huta Bardzyńska, Dąbrówka Woźnicka, Panaszew, Krasnolany, Kolonia Brużycza, Ruda Bugaj, Łobódź, Siedlątków, Łyszkowice, Trzy Morgi, Barkowice Mokre, Zarzęcin, Włodzimierzów, Ciebłowice, Kuźnica Żerechowska.

Osiedlami letniskowymi zlokalizowanymi na terenach, w których dominantę powierzchniową stanowią formy akumulacji eolicznej – wydmy i pola piasków pokryw tarczowych są m.in.: Lasek, Lasek-Wrzosy, Ciężków, Nowy Adamów, Przekora, Golice, Budy Wolskie, Rąbinek, Wilków, Franciszków, Madaje Stare, Dobków, Zalew, Apolonia, Brużycza Księstwo, Rokitnica, Rydzynki, Faustynów, Teodory, Wojciechów, Czarny Las.

Niewielki udział wód powierzchniowych w regionie Polski środkowej sprawia, że szczególną atrakcyjnością lokalizacyjną do zabudowy rekreacyjnej cieszą się krajobrazy dolinne. Dna dolin rzecznych wraz z towarzyszącymi równinami teras nadzalewowych są terenami, gdzie zaobserwować można duże powierzchnie ziem leżących odłogiem, często odznaczające się znacznym stopniem zaawansowania sukcesji wtórnej. Na obszarach tych widoczny jest regres użytkowania rolniczego, wynikający z niewielkiej przydatności gleb wytworzonych z osadów fluwialnych (bielicowych, rdzawych, brunatnych kwaśnych na terasach nadzalewowych oraz mad bardzo lekkich i lekkich w dnach dolin).

Zabudowę rekreacyjną w krajobrazach dolinnych, przede wszystkim na piaszczysto-żwirowych powierzchniach teras nadzalewowych można spotkać m.in. na gruntach: Kamiona, Toporowa, Przywozu, Załęcza Wielkiego, Załęcza Małego, Tronin, Krzczowa, Drobnic, Siemiechowa, Majaczewic, Strumian, Antonina, Chojnego, Rembieszowa, Pstrokonin, Rudy, Łyszkowic, Księżych Młynów, Glinna, Brzegu, Jadwichny, Wylazłowa, Popowa, Bechcic, Starego Adamowa, Magnus, Baryczy, Koloni Ldzań, Móg, Jamborka, Zimnej Wody, Chałupek, Tarasu, Łęgu Ręczyńskiego, Ostrowa, Białej, Zygmuntowa, Zarzęcina, Bronisławowa, Spaty, Teofilowa, Ciebłowic.

Formy kolonizacji turystycznej – aspekty ekologiczne i fizjonomiczne

Wśród podstawowych form kolonizacji turystycznej spotykanych na obszarze Polski środkowej wymienić należy ośrodki wczasowe, działki letniskowe, drugie domy oraz adaptowane do celów wypoczynkowych zabudowania typu zagrodowego.

Zakładowe ośrodki wczasowe i ośrodki kolonijne, które swój rozkwit przeżywały w latach 60. i 70. ubiegłego wieku, w okresie transformacji ustrojowej przechodziły czas regresu, który spowodował, że część z nich uległa likwidacji, a część objęta została różnymi formami przekształceń własnościowych. Nieliczne obiekty tego typu pozostały jeszcze gestii macierzystych zakładów pracy, część z nich została sprywatyzowana, przechodząc pod zarząd nowego właściciela. W przypadku niektórych zakładowych ośrodków kempingowych

właścicielami domków letniskowych zostali pracownicy, którzy mieli prawo pierwokupu przy przejmowaniu majątku trwałego ośrodka.

Zamknięte, niekiedy już od wielu lat, ośrodki wczasowe ponuro wpisują się w fizjonomię terenów rekreacyjnych. Zdewastowane ruiny murowanych pawilonów, pozostałości domków kempingowych, betonowe fundamenty, zniszczone baseny kąpielowe, zrujnowane mosty, stalowe resztki infrastruktury technicznej, zwaly gruzów, to przykłady najczęściej spotykanych śladów minionych funkcji tych miejsc. Przedstawiony obraz szczególnie wyraziście zaznacza się na terenie niefunkcjonującego Ośrodka Wczasowo-Wypoczynkowego „Uroczysko” firmy KOMOBEX w Załęczu Małym oraz na obszarze dawnego Ośrodka Wypoczynkowego w Grotnikach, położonego w sąsiedztwie kąpieliska nad Lindą. Tereny nieczynnych ośrodków są miejscem znacznie zaawansowanych procesów sukcesji wtórnej. Brak likwidacji elementów trwałej infrastruktury sprawił, że spontanicznie wkraczająca roślinność jedynie maskuje pozostałości po dawnych obiektach i urządzeniach. Wspomniany ośrodek w Załęczu Małym jest jednocześnie przykładem pokazującym, że nawet ruiny mogą być atrakcyjne dla coraz popularniejszej gry zespołowej, jaką w ostatnich latach stał się paintball (Krysiak 2006b).

Powszechnie spotykaną w środkowej Polsce formą kolonizacji turystycznej są działki letniskowe. Charakteryzują się one wyjątkowym zróżnicowaniem fizjonomicznym, wynikającym z olbrzymiej różnorodności domków kempingowych, wyrażającej się zarówno pod względem kształtów jak i materiałów użytych do ich budowy, a także z różnorodności innych elementów infrastruktury turystycznej. Wśród obiektów służących jako baza noclegowa spotkać można drewniane domki, często nawiązujące do stylu „góralskiego”, unieruchomione i obudowane wiatami przyczepy kempingowe, barakowozy, wagony kolejowe, kontenery, metalowe nadbudówki samochodów ciężarowych. Wiele działek letniskowych pozbawionych jest pomieszczeń noclegowych, a jedynymi elementami wskazującymi na ich rekreacyjny charakter są kamienne grille, altany o drewnianych ażurowych ścianach, niekiedy tylko stoły i ławy do siedzenia, w skrajnych przypadkach jedynie płoty, podkreślające prywatną własność ogrodzonego wycinka przestrzeni. Stopień zainwestowania rekreacyjnego działki letniskowej zazwyczaj odzwierciedla status majątkowy ich właściciela, lecz często, zwłaszcza w miejscach ustronnych, niechęć do inwestowania, wynikająca z bardzo częstych przypadków dewastacji, mających miejsce podczas nieobecności właścicieli. Przykładem powszechnie spotykanych aktów dewastacji działek letniskowych są tereny otaczające Zbiornik retencyjny „Cieszanowice” na Luciaży. Od jedenastu lat funkcjonowania zbiornika, bardzo licznie występujące tu działki letniskowe, założone na zarastających gruntach porolnych i w lasach chłopskich, nie posiadają trwałych, a nawet prowizorycznych form zabudowy rekreacyjnej. Na powyższy stan wpływa również brak uzbrojenia terenu w infrastrukturę wodociągową, kanalizacyjną i w przyłącza elektryczne.

We współczesnej transformacji przestrzeni wiejskiej coraz istotniejszą rolę odgrywają „drugie domy”, za sprawą których funkcja letniskowa coraz częściej przekształca się w funkcję mieszkaniową. Jak zauważa A. Kowalczyk (1994) od połowy lat siedemdziesiątych „drugie domy” zaczęły się pojawiać nie tylko w miejscach posiadających wysokie walory rekreacyjne, ale także na terenach rolniczych. Masowość tego zjawiska, zwłaszcza w strefach podmiejskich, stała się czynnikiem zagrażającym środowisku przyrodniczemu, a silna antropopresja zaczęła obniżać walory wypoczynkowe zasiedlanych terenów. Na analizowanym obszarze Polski środkowej „drugie domy” występują w formie zwartych osiedli, pojedynczych obiektów położonych wśród działek typowo letniskowych lub są zlokalizowane w odosobnieniu w stosunku do innych terenów zabudowanych. Lokalizacje „drugich domów”, podobnie jak i lokalizacje działek letniskowych występujących w krajobrazach wiejskich, nawiązują do układu rozłogów gruntów. Granice między pasami gruntów rolnych i leśnych często stają się wąskimi, równoległe przebiegającymi ulicami, stanowiącymi drogi dojazdowe do poszczególnych nieruchomości.

Najrzadziej spotykaną formą kolonizacji turystycznej w Polsce środkowej są zabudowania typu zagrodowego adaptowane przez nowych właścicieli do celów rekreacyjnych. Zazwyczaj wyróżniają się one schludnym wyglądem, niekiedy obecnością starych maszyn, narzędzi i przedmiotów rolniczych w charakterze eksponatów, nawiązujących do rodowodu siedliska.

Współczesny krajobraz wiejski centralnej Polski, w miejscach występowania osadnictwa turystycznego, charakteryzuje się postępującym zanikiem funkcji rolniczych, który uzewnętrznia się przede wszystkim we wzrastającym udziale ziem leżących odłogiem oraz, choć w mniejszym stopniu, w zwiększającej się lesistości. Obserwacje autora z obszaru Polski środkowej, od wielu lat prowadzącego badania terenowe w zakresie użytkowania ziemi, nie potwierdzają tezy wyrażonej przez M. Dąbrowską (1996), że „w wielu regionach turystycznych obserwuje się zdecydowanie korzystne zmiany w użytkowaniu ziemi i w rolnictwie, a przede wszystkim: spadek powierzchni odłogów, zwiększenie się powierzchni lasów i użytków rolnych, wzrost intensywności rolnictwa oraz poziomu produkcji ogólnej i towarowej”. Osadnictwo letniskowe, jak to już było wspomniane, zazwyczaj koncentruje się na obszarach o niewielkim potencjale produktywności biotycznej (piaszczysto-żwirowych terasach nadzalewowych i równinach wodnolodowcowych, piaszczystych terenach akumulacji eolicznej), a zatem to brak opłacalności użytkowania rolniczego spowodował zainteresowanie rolników sprzedażą gruntów na cele rekreacyjne. Konsekwencją tej sytuacji na obszarach intensywnie rozwiniętego osadnictwa rekreacyjnego jest powszechnie obserwowane współwystępowanie działek wypoczynkowych z ziemiami leżącymi odłogiem. Powyższe stwierdzenie odnosi się zarówno do otoczenia zwartych osiedli „drugich domów” jak również do odosobnionych działek letniskowych (Krysiak 2009). Stopień zaawansowania wtórnej sukcesji roślinności na terenach wielu odłogów wskazuje, że proces porzucania użytkowania rolniczego nie jest zjawiskiem nowym, lecz trwającym już od wielu lat.

Odłogi, a zwłaszcza odłogi o dużym stopniu zaawansowania sukcesji wtórnej, są ważnym elementem osnowy ekologicznej, tworząc często swoistą strefę buforową oddzielającą tereny rekreacyjne od gruntów użytkowanych rolniczo. Wiele gruntów wyłączonych z produkcji rolnej to grunty atrakcyjne przyrodniczo. Kilkuletnie odłogi należą do najbogatszych florystycznie siedlisk i jak stwierdza A. Jermaczek (2008), w płatach obejmujących kilkaset metrów kwadratowych notuje się niekiedy ponad 100 gatunków roślin, często rzadkich i chronionych. Odłogi, szczególnie wieloletnie z udziałem pionierskich gatunków drzew i krzewów, to także istotny element fizjonomii współczesnego krajobrazu wiejskiego. Ich obecność podnosi stopień naturalności tego krajobrazu, zwiększa jego mozaikowość, przyczynia się do wzrostu jego atrakcyjności wizualnej i turystycznej.

Na terenach den dolinnych, gdzie zaniechano wypasu i koszenia traw (sytuacja taka jest typowa dla terenów przylegających do osiedli rekreacyjnych) obserwować można rozległe powierzchnie pokryte grubym „wojłokiem” suchych traw, a niekiedy pierwsze etapy sukcesji lasów łęgowych. Na skutek postępującego zarastania, znaczne fragmenty teras zalewowych stają się trudno dostępne, uniemożliwiając niejednokrotnie dotarcie do koryta rzecznej. Powyższa sytuacja jest niekorzystna z punktu widzenia rekreanta posiadającego działkę letniskową położoną w pobliżu rzeki. Odmienne należy spojrzeć na aspekt ekologiczny tej sytuacji, bowiem spontaniczna sukcesja roślinna powoduje wzrost różnorodności biologicznej, a tym samym przyczynia się do wzmocnienia roli dolin rzecznych jako głównych osi ekologicznych.

Charakterystycznym elementem dla obszarów osadnictwa rekreacyjnego, a w szczególności dla kolonizacji turystycznej w dolinach rzecznych, jest zakładanie zbiorników wodnych, stawów, oczek. Obiekty te urozmaicają strukturę krajobrazu, niekiedy wzmacniają również jego stabilność i bogactwo gatunkowe. W przypadku stawów hodowlanych może jednakże mieć miejsce niekorzystne oddziaływanie na jakość wód powierzchniowych i podziemnych.

Osadnictwo rekreacyjne jest również przyczyną wielu negatywnych zjawisk w odniesieniu do środowiska przyrodniczego. Nadmierny jego rozwój, zwłaszcza zwartych osiedli na obszarach leśnych, wprowadza do struktury krajobrazowej niekorzystne elementy barierowe. Długie ciągi ogrodzeń, utworzone przez płoty sąsiadujących z sobą działek, stają się istotnymi barierami ekologicznymi o różnym stopniu przepuszczalności dla poszczególnych gatunków zwierząt. Niekorzystne oddziaływanie tego typu barier zaznacza się wówczas, gdy działki letniskowe tworzą zwarty pas rozciągający się wzdłuż doliny rzecznej.

Na wielu obszarach zagrożeniem środowiskowym ze strony osadnictwa rekreacyjnego jest zanieczyszczenie gleby i wód podziemnych. Odnosi się to głównie do terenów nadmiernie przepuszczalnych (a na takich znajduje się większość osiedli letniskowych), zwłaszcza do obszarów nie podłączonych do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. W Polsce środkowej można wskazać liczne przykłady zwartych osiedli, w których na każdej z działek, w niewielkiej odległości od siebie, znajdują się ubikacje z dołami chłonnymi

i studnie kopane korzystające z wód gruntowych. Taka sytuacja powoduje współwystępowanie źródeł poboru wody i ognisk jej zanieczyszczeń.

Tereny użytkowane do celów rekreacyjnych są często miejscem mechanicznego zniszczenia pokrywy glebowej. Powyższa uwaga dotyczy zwłaszcza obszarów występowania piasków eolicznych, terenów plażowych i sportowych oraz niektórych odłogów. Rozwój agresywnych w stosunku do środowiska form aktywności sportowej, związanych z użytkowaniem pojazdów terenowych (quadów, motocykli, samochodów) utrudnia, a niekiedy wręcz uniemożliwia sukcesję roślinną. Przykłady takich oddziaływań można obserwować w niektórych piaskowniach i żwirowniach, gdzie pojazdy terenowe niszczą pionierską roślinność muraw napiaskowych.

Wiele terenów osadnictwa rekreacyjnego odznacza się niskimi walorami estetycznymi. Powszechnie dostrzec można duże kontrasty pomiędzy sposobem zagospodarowania i standardem obiektów znajdujących się na poszczególnych działkach. Kontrasty te wynikają nie tylko z możliwości finansowych właścicieli, lecz również ze stopnia zainteresowania posiadaniem obiektu letniskowym. Duże dysproporcje w fizjonomii obiektów rekreacyjnych można zauważyć na terenach starych osiedli letniskowych, posiadających przedwojenny rodowód np. w Grotnikach, Sokolnikach-Lesie, Kolumnie. W miejscowościach tych obok okazałych, zadbanej, nowych i starych domów, znajdują ruiny zniszczonych obiektów letniskowych, zdewastowane domki i przyczepy kempingowe, a także nieokreślone formy, które można by nazwać mianem slumsów rekreacyjnych. Szczególnie ponury obraz przedstawiają nieczynne i zdewastowane ośrodki wypoczynkowe, których ruiny, zniszczone elementy infrastruktury technicznej, rekreacyjnej i sanitarnej, obniżają atrakcyjność krajobrazową. Powszechną przypadłością nie tylko terenów osadnictwa letniskowego, lecz wszystkich obszarów wiejskich Polski środkowej jest ich zaśmiecenie, szczególnie widoczne wzdłuż dróg, na brzegach kompleksów leśnych i w miejscach lokalnej eksploatacji wszelkiego rodzaju surowców skalnych.

Wnioski

Przedstawione w artykule spostrzeżenia, zarejestrowane w trakcie badań i wyjazdów terenowych, wskazują że krajobrazy wiejskie Polski środkowej w coraz większym stopniu są wykorzystywane dla celów rekreacyjnych. Obszarami szczególnej koncentracji osadnictwa rekreacyjnego są strefa podmiejska Łodzi i tereny odznaczające się atrakcyjnością przyrodniczą. Rozwój funkcji wypoczynkowych przy jednoczesnym spadku znaczenia funkcji rolniczych, spowodował, że w użytkowanych rekreacyjnie krajobrazach wiejskich nastąpiły istotne przekształcenia w strukturze użytkowania ziemi. Pojawiły się rozległe powierzchnie ziem leżących odłogiem, osiedla letniskowe na terenach leśnych i gruntach porolnych, zbiorniki wodne, które zmieniły fizjonomię współczesnego krajobrazu wiejskiego. Fenomen kolonizacji turystycznej, z racji pozytywnych jak i negatywnych oddziaływań na środowisko przyrodnicze zasługuje na to, by stać się przedmiotem interdyscyplinarnych badań naukowych.

Literatura

- Dąbrowska M., 1996. Przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pod wpływem turystyki. *Turyzm*, t. 6, z. 1, 49-62.
- Drzewiecki M., 1992. *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*. Instytut Turystyki. Warszawa, 152.
- Dziegieć E., 1995. Urbanizacja turystyczna terenów wiejskich w Polsce. *Turyzm*, t. 5, z. 1, 5-51.
- Jermaczek A., 2009. *Zalesiać czy nie zalesiać?* Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin, 223.
- Kowalczyk A., 1994. Geograficzno-społeczne problemy zjawiska „drugich domów”. Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, 178.
- Krysiak S., 1998. Wpływ potencjału siedliskowego lithydrotopów na formy użytkowania ziemi w środkowej części dorzecza Pilicy. *Acta Geographica Lodziensia*, nr 74, Łódź, 123-137.
- Krysiak S., 1999. Typy geokompleksów i kierunki ich użytkowania w środkowej części dorzecza Pilicy. *Acta Geographica Lodziensia*, nr 75, Łódź, 214.

- Krysiak S., 2000. Struktura użytkowania ziemi w dorzeczu Dzierżąnej – charakterystyka i aspekty hydrologiczne zagospodarowania zlewni. *Folia Geographica Physica* z. 5, 83-92.
- Krysiak S., 2006a. Współczesne przemiany użytkowania ziemi w Polsce Środkowej. [w:] *Długookresowe przemiany krajobrazu Polski w wyniku zmian klimatu i użytkowania ziemi*. Poznań, 49-63.
- Krysiak S., 2006b. Wpływ użytkowania rekreacyjnego na zmiany fizjonomii krajobrazów dolinnych w świetle przykładów z dorzecza Warty, Pilicy i Grabi. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XVIII, Lublin, 277-281.
- Krysiak S., 2006c. Współczesne tendencje zmian w użytkowaniu ziemi nadpilicznych krajobrazów rolniczych na tle potencjału siedliskowego geokompleksów. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XV, Słupsk, 228-241.
- Krysiak S., 2008. Contemporary land-use changes in Central Poland. *Papers on Global Change IGBP*, No. 15, 89-103.
- Krysiak S., 2009. Ekologiczne aspekty przemian użytkowania ziemi w wybranych typach krajobrazów naturalnych Polski Środkowej. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XXI, Lublin, 299-310.
- Liszewski S., 1987. Geneza i rozwój osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi. *Acta Universitatis Lodzianensis, Turystyka* 3, 33-54.
- Liszewski S., 1991. Przemiany przestrzeni wiejskiej w Polsce w ostatnim czterdziestoleciu. Przyczyny – skutki – formy. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica* 14, 7-19.
- Liszewski S., 1995. Przestrzeń turystyczna. *Acta Universitatis Lodzianensis, Turystyka* t.5, z.2, 87-103.
- Makowska-Iskierka M., 2004. Przemiany morfologii osiedla wypoczynkowego na przykładzie Miasta-Ogrodu Sokolniki. *Turystyka*, t. 14, z. 1, 5-19.
- Matczak A., 1986. Przyrodnicze podstawy organizacji wypoczynku w strefie podmiejskiej Łodzi. *Acta Universitatis Lodzianensis, Turystyka* 2, 25-45.
- Matczak A., 1987. Próba określenia funkcji wypoczynkowej osiedli podmiejskich na przykładzie Kolumny. *Acta Universitatis Lodzianensis, Turystyka* 3, 33-46.
- Matczak A., 1991. Przemiany przestrzenne wsi położonych w strefie podmiejskiej Łodzi na przykładzie Grotnik. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica* 14, 33-47.
- Matczak A., 1995. Kolonizacja turystyczna obszarów wiejskich w strefie podmiejskiej Łodzi. [w:] Kowalczyk A. (red.) *Zmiany w przestrzeni geograficznej w warunkach transformacji społeczno-ekonomicznej (na przykładzie obszarów wiejskich)*, Warszawa, 49-59.
- Przeźwiński M., 1991. Krajobrazowy system interakcyjny strefy nadmorskiej w Polsce. *Uniwersytet Gdański*, 150.
- Richling A., 2005. Krajobrazy nizin. [w:] *Geografia fizyczna Polski (pod red.) A. Richlinga, K. Ostaszewskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 299-301.
- Richling A., Solon J., 2002. *Ekologia krajobrazu*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 319.
- Szkup R., 2003. Kształtowanie podmiejskiej przestrzeni wypoczynkowej – przykład zachodniego sektora strefy podmiejskiej Łodzi. *Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź*, 200.
- Wiliś R., 1997. Rozwój funkcji turystycznej w dolinie rzeki Warty na odcinku od Działoszyna do Uniejowa. *Szlakami Nauki*, nr 24, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 218.
- Wojciechowska J., 1998. Kolonizacja turystyczna terenów nadpilicznych. *Szlakami Nauki*, nr 26, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 159.
- Włodarczyk B., 1999. Przemiany form aktywności turystycznej – przykład krawędzi Wyżyny Łódzkiej. *Szlakami Nauki*, nr 29, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 194.
- Włodarczyk B., 2009. *Przestrzeń turystyczna – istota, koncepcje, determinanty rozwoju*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 268.